

LA PESTA NEGRA DEL SEGLE XIV A VIC

Miquel Vila i Bover

L'Arxiu Episcopal de la ciutat de Vic disposa d'un fons documental d'excepcional importància històrica, l'anàlisi del qual permet aportar noves dades per a l'estudi de la repercussió demogràfica de la Pesta Negra del segle XIV, en aquest cas referida a la població de la ciutat de Vic.

L'estudi més recent, i un dels més importants que s'han realitzat fins ara a partir d'aquesta documentació, ha estat dut a terme pel Sr. Robert-Henri BAUTIER (1), de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de París en què, a més de basar-se en l'estudi de les sèries de registres Capitulars, ha estudiat la informació enregistrada pel "Capbreu de la seu de Vic" referent a les cerimònies d'unció dels malalts i d'enterament així com d'altres oficis celebrats pels difunts ('serveis de Gràcia'). Aquest registre, que porta per títol "Capbreu dels uncions, sepultures, cap d'anys e misses de les persones dejusscrits per (...) capbreu de la seu de Vic" consta de varis volums corresponents a diferents anys: així, els quatre primers corresponen a un període continu (només hi ha petits buits deguts a algunes fulles perdudes) que comprèn de l'agost de 1348 al 1409 (1.1348-1370: 2.1370-1384: 3.1385-1407:4.1407-1409. Llavors, hi ha dos volums aïllats corresponents als anys 1414 i 1418 (5.1414: 6.1418), dos volums més que cobreixen els anys 1435-1438 (7.1435-1437: 8.1437-1438) i d'altres que cobreixen la resta de segle XV. Aquests documents estudiats pel Bautier aporten noves dades als estudis sobre la Pesta Negra a Vic, ja que altres estudiosos d'aquest camp (com son Antoni PLADEVALL (2), Jean-Pierre CUVILLIER (3), Amada LOPEZ DE MENESES (4) no els han conegut.

R. BAUTIER ha estudiat bàsicament els registres del període 1348-1372, que correspon, precisament, a tres brots importants de la Pesta, amb característiques i durada força diferents (com analitzarem posteriorment) la qual cosa ja es reflexa en el Llibre d'Estatuts de l'Església de Girona (5) en que es parla dels anys 1347 i 1348 com el de les "grans mortaldats"; l'any 1362 dit de les "mortaldats dels infants", i l'any 1371, dit de les "mortaldats mitjanes" o de persones de mitja edat.

L'interès d'aquests registres radica en que fan referència a la ciutat de Vic en el seu conjunt ja que constituïa una sola parròquia, tot i que a nivell feudal i jurisdiccional estava dividida en dues parts asimètriques: d'una banda, a la part

alta, la ciutat, l'antic "viucus" (que acabarà donant nom a la ciutat), on s'establiren la catedral, els edificis capitolars, l'escola, un conjunt de carrers i el barri mercader i, davant de la catedral, l'església de Sta. Maria Redona. (6).

La ciutat estava tota ella envoltada d'una muralla amb diferents portals d'accés. Així, es tractava d'una ciutat tancada. També pertanyen a la parròquia de Vic les cases i masos construïts al voltant de la ciutat.

Així, la informació de la qual es disposa fa referència a una ciutat sencera i tancada, amb diferent tipus de població, constituïda per clergues (molt nombrosos, en tractar-se d'una ciutat episcopal), oficials, mercaders, artesans amb els seus ajudants, "macips" i alguns esclaus, i que comprèn tant els barris de la ciutat com a les masies rurals.

Es tracta, de totes maneres, d'una població restringida però, dissortadament no es disposa de cap document que ens permeti conèixer la xifra anterior a les epidèmies de 1348 i 1362 ja que, si bé el primer "fogatge" català, publicat per Pròsper de Bofarull, data de 1352, aquest es considera molt incomplet no essent útil la seva valoració (7). El segon fogatge, fet entorn el 1365 en els dominis del comte d'Ausona, Bernadí de Cabrera, dona, per la Plana de Vic, amb exclusió de Cabrerès i Les Guilleries, un cens total d'uns 1508 focs, dels que en corresponen a la ciutat de Vic 197 a la part reial i 30 a la seva pagesia (donat-nos un total de 622 'focs'). El 1366 n'hi hauria 633, sense tenir en compte, però, els jueus (els quals no consten mai en el registre d'enterraments religiosos) ni els eclesiàstics (que, degut al seu elevat nombre en una ciutat episcopal com Vic, podria estimar-se en una cinquantena el nombre de focs corresponents a aquesta població) (8). Afegint-hi els focs dels oficials, s'arribaria a una xifra pròxima als 700 focs, que correspondria a una xifra de 3000 a 3500 habitants.

A més, caldria afegir a aquesta xifra el convent de St. Francesc, establert des de mitjans de segle XIII a la part baixa de la ciutat (s'ignora, però, la importància numèrica d'aquesta comunitat que, a més, no consta mai en el registre d'enterraments del Capbreu, donat que els religiosos eren inhumats al cementiri del propi convent de St. Francesc, establert des de mitjans de segle XIII a la part baixa de la ciutat (s'ignora, però, la importància numèrica d'aquesta comunitat que, a més, no consta mai en el registre d'enterraments del Capbreu, donat que els religiosos eren inhumats al cementiri del propi convent i no rebien mai oficis dels clergues del capítol). Si a més tenim en compte que parròquies veïnes perderen dues tercers parts de la seva població (entre l'avant-pesta i principis del segle XV), podria estimar-se, hipotèticament, que Vic tenia, almenys, 10.000 habitants abans de la Pesta.

La informació que consta en el registre del Capbreu és recollida de manera força metòdica, si bé aquesta meticulositat és progressiva, de manera que les

primeres pàgines, corresponents al 1348 (que, d'altra banda, és l'any de més interès), estan escrites amb pressa i de forma menys regular. En aquests registres hi consta la data (absent, però, en alguns moments de la primera pesta), el nom del difunt o de la persona que rep la unció (si es tracta d'un infant, s'hi fa referència anomenat-lo "fill de..." o filla de..." . Si es tracta d'un nadó encara no batejat es parla d'albat' o 'inocent' sense fer cap referència ni al sexe ni al nom). També hi consta la professió i el domicili (sigui per la indicació del carrer o per la proximitat a un lloc conegut. Si es tracta d'un mas, només consta que forma part de la parròquia de Vic). També fa referència al lloc on rep la unció o en el que mor, essent "a casa de...", a l'Hospital o "a los Mortes", lloc d'aïllament de malalts contagiosos que organitzaren fet les autoritats de la ciutat com a mesura d'urgència. Aquest fet és molt important ja que podria tractar-se d'un dels documents més antics que fan referència a aquesta segregació de malalts.

El nivell social de la persona afectada ve assenyalat per un qualificatiu que procedeix el nom. Així, pot parlar-se de "Mosen", molt "molt honrat", "Senyora", o simplement de "En" i "Na".

Finalment, hi consta el nombre de clergues que ha assistit a la cerimònia, essent dotze el nombre mínim ("clergues de servei") augmentant en funció de la categoria social de la persona afectada. Ocasionalment, pot constar-hi la quantitat de diners pagada.

Aquesta documentació, doncs, constitueix una font informativa de primer ordre per seguir de forma precisa l'evolució del nombre de morts de la ciutat però, dissortadament, no ens permet obtenir una visió completa de la principal pesta, la primera, ja que el primer registre comença el primer d'agost de 1348, quan la pesta ja s'ha instaurat. De fet, podria pensar-se que fou precisament l'increment tan important de la mortalitat deguda a la pesta el que portà el Bisbe a prendre la decisió de dur a terme el registre esmentat, confiant-li a un dels clergues de la Catedral el qual, inicialment, no indicava la data precisa de les cerimònies (indicant, només, els canvis de mes o bé les dates assenyalades).

Progressivament, el registre anirà essent cada cop més meticulós, però no serà fins el 1255 en que es precisarà la data dels oficis de forma regular. Així doncs, no es pot conèixer exactament quan i com fou l'inici de l'epidèmia. Sembla, però, que podran aportar-se noves dades amb l'estudi dels arxius notariais del mateix Arxiu Episcopal de Vic, la "Cúria Fumada", a partir dels documents testamentaris que allí es conserven. Les conclusions d'aquest nou estudi, realitzat també pel R. BAUTIER, estan actualment pendents de publicació.

Passant ja a analitzar les dades del registre, en el moment en que aquest comença (l'1 d'agost de 1348) la pesta ja s'havia instaurat. Primerament, cal conèixer quina és la mortalitat considerada "normal" en els anys entre pestes: es

considera normal un nombre anual de morts variable entre 17 i 40, (amb una mitjana de 25) i una xifra mensual el mes d'agost de 3 morts. En canvi, el 1348, la xifra de morts només al mes d'agost ja fou de 63; 61 el mes de setembre, 42 a l'octubre, 83 entre l'1 de novembre i el 18 de gener de 1349 (que representa un punt d'inflexió a partir del qual la xifra mensual de morts es reduirà a una trentena). Així, en menys d'un semestre (d'agost a mitjans de gener) la xifra de morts (294) s'ha multiplicat per 10. Seguint la mateixa proporció, pot estimar-se el nombre de morts els mesos de maig, juny i juliol precedents, els quals encara no estaven registrats, podent-se establir a uns 400 la xifra de morts a Vic durant l'any 1348 (serà a partir d'aquesta elevada mortalitat que el Bisbe ordenarà iniciar el registre esmentat de serveis funeraris).

L'any 1349, la mortalitat és inferior a l'any anterior (270), amb una mitjana mensual que l'epidèmia de pesta encara està present. Durant la primera meitat de l'any 1350, la mortalitat segueix el mateix ritme, amb una mitjana de 20 morts per mes (amb un total de 99 morts entre el 13 de febrer i el 24 de juny). En canvi, els següents mesos, sembla que la malaltia es calma, amb només 59 morts. De totes maneres, el balanç del 1350 és encara important, amb 158 morts).

El 1351 segueix encara la malaltia però debilitant-se progressivament. Així, hi hagueren 55 morts del mes de gener al mes d'agost, aturant-se, per primera vegada a l'hivern, amb només 7 morts (un d'ells nadó) de setembre a finals d'any. Els primers dos mesos del següent any, 1352, es manifesta de nou un petit augment de mortalitat, amb 47 morts fins el 20 d'abril (uns 10 morts per mes). Els cinc mesos següents hi ha una brusca davallada, amb només 9 morts, acabant l'any amb un balanç de 72 morts.

Així, l'anomenada Gran Pesta (referida a aquest primer episodi d'elevada mortalitat) va ser una pesta de llarga durada, que s'estén del maig de 1348 a principis de 1352 (un total de quatre anys, cosa que no passarà amb cap de les pestes posteriors). En aquests quatre anys, pot estimar-se que va desaparèixer d'un quart a una tercera part de la població (s'obté restant, del número total de morts en els quatre anys, el nombre mitjà de morts en un any normal (de 25 a 30) obtenint el nombre atribuïts a la Pesta, veient quina proporció representa de la població total estimada abans de la pesta. Ara bé, no es tenen en compte els jueus (que rebien sepultura religiosa), els religiosos mendicants, ni els nadons, el registre dels quals és excepcional (només 7 en els quatre anys). Així, a diferència del que afirmen alguns historiadors (11), amb les dades obtingudes en els registres de Vic no pot dir-se que la pesta del 1348 fos una "epidèmia infantil" ja que els 759 morts comptabilitzats entre l'agost de 1348 i l'abril de 1352 només 90 eren morts infantils (50 nens, 40 nenes i els 7 nadons abans esmentats), representant només un 11% de la mortalitat total.

D'altra banda, amb les dades obtingudes tampoc no pot afirmar-se que la pesta de 1348 fos una "epidèmia proletària" (9) doncs estan registrades persones de qualsevol condició social. Un fet destacable és que la malaltia comença afectant de forma predominant el sexe masculí i que, en molts casos, moria abans el marit que la muller.

Un altre fet remarcable es el caràcter epidèmic de la malaltia. En el registre s'observa l'afectació de diversos membres d'una mateixa família, morint en pocs dies d'interval o fins i tot, en alguns casos, el mateix dia. Així, era habitual que morissin els pares, seguit d'un o varis dels seus fills i d'altres persones que vivien en la mateixa casa, familiars o bé servents. Aquest dramatisme s'afegia a la por a la pròpia malaltia, creant un clima de terror de gran repercussió social.

Un altre fet remarcable és que la malaltia començà afectant la ciutat, estenent-se a les zones rurals circumdants de forma lenta i progressiva. Tot i que hi hagueren, l'any 1348 i 1349, algunes morts aïllades en masos propers al nucli urbà, no fou fins el 1350 que la malaltia començà verticalment a afectar els masos, on tendirà a mantenir-se, a diferència de la ciutat on la tendència és regressiva. Molts masos van quedar totalment deshabitats i sense cap hereu conegut, la qual cosa obligà en algunes zones (10) a fer crides per a que qualsevol persona que tingués algun dret (per mínim que fos) sobre algun dels masos es presentés a l'alcalde en termini de trenta dies per tal de ser-li concedit, o bé es venien o subhastaven o, en d'altres casos, passaven a formar part de masos subsistents.

L'elevada mortalitat deguda a aquest primer brot de conseqüències (4): demogràfiques d'una banda (la conseqüència primària i immediata de la Pesta fou, com ja s'ha exposat anteriorment, el desdoblament) i econòmiques i socials de l'altra, estretament relacionades amb la davallada de la població, com són la manca de mà d'obra amb el conseqüent augment dels preus i dels salaris (així, en les ordenances del rei Pere III, el Cerimoniós, del 15 d'agost de 1349, sobre la fixació dels salaris a Catalunya, se'ns mostra com els ferrers, corretgers, sastres, paletes i fusters, units en gremi o confraria, i els mateixos pastors i treballadors, reclamaven un salari cinc vegades més alt que abans de la pesta). Així mateix, alguns historiadors (11) presenten la pesta com a punt de partida de les reivindicacions socials dels pagesos de remença que acabarien amb les guerres de mitjans del següent segle (la revolta remença) finalitzada jurídicament el 1486 amb la Sentència Arbitral de Guadalupe de Ferran II.

La gran reducció de censos portà a concedir privilegis particulars i generals per atreure gent, reclamant mà d'obra o habitants en general. Com a conseqüència d'aquestes crides i privilegis, molta gent, legalment o fraudulentament, es dirigí cap a llocs de millor mitjà de vida i de millors condicions, accentuant el despoblament d'altres zones.

Els anys següents a la Gran Pesta van veure reduir-se considerablement la mortalitat: així, l'any 1353 només hi hagueren 29 morts i l'any 1354 s'arribà al mínim d'aquest període amb una xifra total de 17 morts. Com veurem posteriorment, cada nou brot epidèmic va seguir-se d'uns anys de baixa mortalitat.

L'any 1360 la mortalitat es mantingué força estable (tot i que augmentà fins a 26), és a partir del juliol d'aquell any que començà de nou a augmentar, amb un total de 45 morts en 5 mesos (tot i que manca un full corresponent al mes d'octubre).

La sospita d'un nou brot epidèmic es confirma pel fet de que algunes de les morts o uncions van donar-se a "los Mortes" que com hem comentat anteriorment, es tractava d'un lloc d'aïllament dels malalts contagiosos.

Aquest nou brot, a diferència de l'anterior, sembla que afectà més la joventut i es feu notar més en els masos dispersos de la parròquia que en la pròpia ciutat on, de l'hivern de 1360 a la primavera de 1361, només hi hagueren sis morts, quatre d'ells joves (dos nens, una nena i un nadó). Del gener a mitjans de maig de 1361, la mortalitat, tot i ser superior a la mitjana normal, no era encara excepcionalment alta. A partir de maig i fins a finals d'any la mortalitat començà a augmentar afectant sobretot el sexe masculí amb 25 homes morts, 18 dones, 4 nens, un nadó i cap nena. L'hivern del mateix any 1361 augmentà de forma greu la mortalitat, tant a la ciutat com als masos circumdants, afectant a varis membre d'una mateixa família.

El fet que la malaltia s'agreugi els mesos de fred és força excepcional ja que fins llavors els brots s'havien manifestat bàsicament els mesos de més calor. Un altre fet remarcable és que l'interval entre la mort de dos o més familiars, que en la Gran Pesta era molt curt, en aquest nou brot podia arribar a ser de tres o quatre setmanes fins a un mes, per la qual cosa hauria de revisar-se el diagnòstic de la naturalesa d'aquest nou brot epidèmic.

A partir del març de 1362 la malaltia s'agreujà: 25 morts durant aquest mes, 25 mes a l'abril (entre els quals hi havia 9 nens i 6 nenes), 36 el mes de maig (10 nens, 6 nenes i 1 nadó), 29 el mes juny (la meitat dels quals, infants) arribant, el mes juliol, al màxim nombre de morts de tot aquest període, amb un total de 68, 30 dels qual eren infants (25 nens i 5 nenes). Durant el mes d'agost el nombre de morts disminueix fins a 48, amb 22 nens i 11 nenes.

Així, es confirmen les característiques d'aquest nou brot, caracteritzat per una major afectació de la població masculina (dues terceres parts de les morts) i infantil (constituïnt també dues terceres parts de les morts). En el llibre dels Estatuts de l'Església de Girona es fa referència a l'epidèmia del 1362 com a la de les "mortalitats dels infants", per a diferenciar-la de la Gran Pesta de 1348 a la

que es fa referència com a la de les "grans mortaldat"). D'altra banda, cal remarcar l'absència de morts de persones d'edat avançada. El caràcter epidèmic d'aquest nou brot es posa de manifest no només per l'afectació de varis membres d'una mateixa família sinó també perquè molts d'aquests infants eren alumnes de l'escola capitular, un mestre de la qual també va morir.

A partir del mes de setembre, la mortalitat anirà disminuint, amb només 15 morts; 13 més a l'octubre i s'atura bruscament els mesos d'hivern (novembre i desembre) amb només un mort cada mes. El següent any, 1363, segueix la tendència descendent, amb només 36 morts durant tot l'any. De totes maneres encara hi ha evidències de que l'epidèmia no ha desaparegut del tot ja que algunes d'aquestes morts corresponen a membre d'una mateixa família que moriren amb poc temps de diferència. L'any 1364 el nombre de morts (52 en total) fou també baix comparat amb l'any de màxima mortalitat (1362, però encara romania activa la malaltia com ens ho indica el fet que varies de les morts van produir-se a "los Mortes". De tota manera, van ser morts relativament aïllades la qual cosa fa suposar que finalment van resultar efectives les mesures d'aïllament dels malalts contagiosos. Aquest mateix any, la població més afectada per la malaltia no va ser l'infantil sinó que incidí, bàsicament, sobre els professors de l'Escola Capitular i sobre l'Església.

A partir del 1365 la xifra de morts es normalitzà, sense cap indicati d'epidèmia, continuat aquesta mateixa tendència els següents anys: 26 morts el 1368 i 29 morts l'any 1369.

Així, aquest brot epidèmic que començà l'estiu de 1360 afectant inicialment el camp per passar llavors a la ciutat, que arribà al seu punt màxim l'any 1362 i que afectà principalment la població masculina i infantil, no s'extingí del tot fins l'any 1365. Aquesta epidèmia, igual que la seva precedent de 1348, afectà totes les classes socials i totes les zones de la ciutat i, si bé els masos s'afectaren menys que la ciutat, sembla que és al camp on es manté un cert grau d'endèmia en els períodes de repòs de la malaltia.

Posteriorment, va aparèixer un tercer brot de la malaltia sobretot manifesta durant l'any 1371 i amb unes característiques particulars: d'una banda, fou un brot força breu estenent-se només durant un període de sis mesos (quan recordem que els brots anteriors havien durat cinc o sis anys, el de 1348, i tres o quatre anys el 1362).

D'altra banda, a diferència dels anteriors brots, aquest no va estar precedit d'uns anys de mortalitat creixent sinó que aparegué bruscament a partir de la segona setmana de juny de l'any 1371. Va afectar ambdós sexes, amb períodes d'alternança, i, finalment, també afectà de forma important la joventut (representant un 55% de les morts totals).

Així, Vic (com d'altres ciutats de l'Europa Occidental) va sofrir, en un quart de segle, tres brots epidèmics, amb uns trets característics cada un d'ells, que afectaren greument la seva població, la qual es recuperà lentament i s'haurà d'arribar a principis del segle XVI per assolir el mateix nombre que abans de la pesta.

L'estudi realitzat R. Bautier a partir de la documentació del ric Arxiu Episcopal de Vic, s'haurà de continuar al llarg del segle XV, època en que l'impacte de la pesta fou similar a la del segle precedent.

BIBLIOGRAFIA

(1) Robert-Henri Bautier, "Un nouvel ensemble documentaire pour l'histoire des pestes du XIVe Siècle: l'exemple de la ville de Vic en Catalogne". Publicat a "Comptes rendus des séances de l'année 1988, avril-juin", Académie des Inscriptions et Belles-lettres (Paris, 1988), pàgs. 432-455.

(2) Antoni Pladevall, "La disminució de poblament a la Plana de Vic a mitjans del segle XIV", publicat a "Ausa", pàgs. 361-373.

(3) Jean-Pierre Cuvillier, "La disminució de poblament a la Plana de Vic a mitjans del segle XIV", publicat a "Mélanges de la Casa de Velázquez", pàgs. 159-187.

(4) Amada López de Meneses, "Datos acerca de la peste negra en Vic", publicat a "Ausa", VI pàgs. 280-283.

(5) Llibre dels Estatuts de l'Església de Girona, citat per A. Pladevall, op.cit., pàg. 361.

(6) Eduard Junyent, "Evolució històrica de la urbanització de Vic", Ausa, VI, 1968-1971, pàgs. 41-47.

(7) Pr. de Bofarull, "Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón", t. XII, 1851, pàg. 80 i s. (citat per A. Pladevall, op. cit.).

(8) Eduard Junyent, "La ciutat de Vic i la seva història", Barcelona, 1967, 1976.

(9) Raymond Cazelles, "La ciutat de Vic i la seva Langue d'oli. Epidémie proletarienne et infantile?", Bulletin philologique et historique du C.T.H.S. (Actes du 87e Congrès des Sociétés Savantes, Poitiers, 1962), pàgs. 293-305.

(10) Jean-Pierre Cuvillier, "Una societat en crisi: la sagrera, la parròquia i el Castell de Taradell després de la pesta negra, 1352-1363", Ausa, 1971, pàgs. 237-239.

(11) J. Vicens i Vives, "Historia de los Remensas en el siglo XV", Barcelona, 1945, pàgs. 49-50.